

Kónya Sándor

FÜRDIK A HOLDVILÁG – VERS, NÓTA, NÉPDAL

Petőfi Sándor számos verséből alakult közkedvelt nóta. Ki ne ismerné a *Befordultam a konyhára*, a *Fa leszek, ha fának vagy virága*, vagy a *Tíz pár csókot egy végből* kezdetűeket. *Alku* című verse, a *Juhászlegény, szegény juhászlegény* kezdetű pedig ma már népdalaink világát gazdagítja. A *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* c. vers népies (magyar nóta) és ennek népi variánsait ismertetem előadásomban. A vers Bognár Ignác dallamával vált nótává, de e költeménynek népdalos változata is van, melynek régi dallama siratóinkkal mutat rokonságot, és históriás énekeinkkel is kapcsolatba hozható.

Kulcsszavak: Petőfi-vers, folklorizáció, variáns, szöveg, dallam

SZÖVEG ÉS DALLAM EGYSÉGÉRŐL

Az énekelt költészeti, népköltészeti alkotásokat, a dalt, nótát, népdalt a szöveg és dallam egysége jellemzi. Érdemes ezzel kapcsolatban Sebő Ferenc gondolatait idézni, aki a következőket mondja: „*A magyar népdal maga az énekelt vers. Régen a vers és dallam csak együtt szerepelt. [...] a költészet eleve énekelt volt az ősi időktől, aztán elkezdett leválni a dallamról és lett belőle hangosan olvasott vers, aztán szavalt vers, majd némán olvasott vers. [...] Rájöttem, hogy a vokális anyagok, a népdalok, a balladák – az énekelt költészet túlélői... Az énekelt vers nem halt ki. A népi használatban egyszerűen tovább élt, [...] csak kezdték később népdalnak nevezni.*”¹

Vers és dallam egységére sokan rámutattak már. Egy irodalmi idézet következik a rónák népének kiváló ismerőjétől Tömörkény Istvántól, aki egyik kötetében a *Nótaversekről* szóló novellában így ír: „*Azon rigmusokról, amelyek a nótához tartoznak, s amelyek nem úgy vannak, mint az úgynevezett dalköltészetben, hogy a vers van meg előbb, vagy a nóta s később készül egyikhez a másik, hanem ezek együtt jönnek valahonnan elő, a jó Isten tudná csak, hogy honnan.*”²

A fenti gondolatok arra világítanak rá, hogy vershez dallamot szerezni, vagy illeszteni egy ősi, természetes állapot visszaállítását jelenti.

¹ SEBŐ 2021

² TÖMÖRKÉNY 1943: 141

A FOLKLÓR ALAKÍTÓI, A KÖLTÉSNET TEREMTŐI

Az Idő, idő, tavaszidő c. könyvében Bori Imre a nótafákról így ír: „ezek az emberek, nyilvánvalóan megkülönböztetett szerepet játszottak egy-egy vidéken vagy előadói készségükkel, vagy sokrétű tudásukkal, hiszen nemcsak továbbadói voltak a rájuk hagyományozott népi szövegeknek vagy dallamoknak, hanem **alakítói – egyszerre megőrzői és „teremtői” is az élő folklórnak.**”³

Innen már csak egy lépést kell tennünk addig a következtetésig, hogy a költők és dallamszerzők az élő folklór azon „teremtői”, akiknek a nevét ismerjük. Olyan esetekben, amikor a szerzők a folklorizmus hatása alatt alkotnak, műveik könnyen közösségivé válnak, *folklorizálódnak*. Ezzel kapcsolatban említi nevezetes példaként Petőfi verseinek elterjedését Voigt Vilmos.⁴

PETŐFI-DALOK

Isoz Kálmán zenetörténész 1931-ben közölte, hogy addig 184 dalszerző 510 zeneművet írt 202 Petőfi versre.⁵ Gondoljuk csak el, még hány száz megzenésített Petőfi-vers született azóta. Persze ezek nagyobbik része nem folklorizálódott. De egészen bizonyos, hogy többtucatnyi Petőfi-vers vált népies dallá, azaz magyar nótává, mint például a *Fa leszek, ha fának vagy virága*, a *Befordultam a konyhára*, a *Rózsabokor a domboldalon*, a *Kis lak áll a nagy Duna mentében* (*A távolból* c.) vagy az *A virágnak megtiltani nem lehet* kezdetű versek. Az *Alku* című kétstrófás költemény pedig, gyakorta 7-8 strófás dallá bővült, mondhatjuk, népdalosodott, *Juhászlegény, szegény juhászlegény* kezdettel ismerik sokan. Petőfi verseinek vajdasági dallamszerzőiről – Piros Józsiáról, Lányi Ernőről, Antalfy-Zsíross Dezsőről – Németh Ferenc nagyszerű kultuszkönyvéből értesülhetünk.⁶ Jelen íráshoz ebből a műből kaptam ihletést.

³ BORI 1971: 19

⁴ VOIGT 2014: 108

⁵ LESZLER 1986: 282

⁶ NÉMETH 2014: 219

A VERS

A *Fördik a holdvilág* kezdetű Petőfi-vers négyversszakos:⁷

*Fördik a holdvilág az ég tengerében,
Méláz a haramja erdő közepében:
Sűrű a fűvön az éj harmatozása,
De sűrűbb két szeme könnyének hullása.*

*Baltája nyelére támaszkodva mondja:
„Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra!
Édesanyám, mindig javamat akartad;
Édesanyám, mért nem fogadtam szavadat?”*

*Elhagytam házadat, földönfutó lettem,
Rablók, fosztogatók közé keveredtem;
Most is köztük élek magam szégyenére,
Ártatlan útasok nagy veszedelmére.*

*Elmennék én haza, itt hagynám ezeket,
Örömet itt hagynám, de most már nem lehet:
Édesanyám meghalt... kis házunk azóta
Régen összeroskadt... s áll az akasztófa.”*

Pest, 1844. április

Dallamot a vershez Bognár Ignác írt, aki 1810. március 18-án született Csepregen, 1883. november 1-jén halt meg Budapesten. Tenorista, zeneszerző, karigazgató volt. Rajongott Petőfiért, 37 verséhez szerzett dallamot,⁸ ezzel bizonyára csúcstartó. Csepregi szülőházán 1993-ban helyeztek el emléktáblát.⁹

A NÓTA

A nótává folklorizálódott Petőfi-vers szövege két versszakra redukálódott, megtartva az eredeti költemény két első versszakának első felét, és az utolsó versszakot:

⁷ PETŐFI 1970 I.: 82

⁸ LESZLER 1986: 282

⁹ <https://csepreg.hu/hu/turizmus/nevezetessegek/bognar-ignac-emlektabla.html>

*Fürdik a holdvilág az ég tengerében,
Méláz a haramja erdő közepében.
Fokosa nyelére támaszkodva mondja:
Mért is adtam magam tilalmas dolgokra?*

*Örömet itt hagynám a betyáréletem,
Elmennék én haza, de most már nem lehet.
Édesanyám meghalt, kis házunk azóta
Régen összeomlott, s áll az akasztófa.*

A szövegrészek rendszerint változnak, a nótának sok variánsa létezik, melyek gyakran csak árnyalatnyival különböznek egymástól. A „*Méláz a haramja erdő közepében*” helyett sokszor a „*Bújdosik a betyár erdők sűrűjében*” hallható. Előfordul, hogy az *ég* helyett *éj* szerepel az első sorban, a harmadikban *fokos* helyett *balta*, a negyedikben a *magam* helyett *fejem* fordul elő. A második versszak két első sora a következőképp is megjelenik néha:

*Elmennék én innen, de nem eresztenek,
Itthagynám a bandát, de most már nem lehet.*

A második versszak harmadik sorában a házunk helyett kunyhónk, a negyedikben az összeroskadt helyett összeomlott is szerepelhet. Ez a változatosság szinte már a népdalok közé sorolhatóvá tenné a dalt, de ez mégsem lehetséges, mert nótás jegyei erőteljesek: ezek a soha nem változó dallam, a köznyelvi, nyelvjárástól mentes, általánosító szöveg, és persze a két strófa. A nótában újraéledt Petőfi-vers dallama soha nem változik. Legelterjedtebb szövegével és Bognár Ignác dallamával Béres József igényes gyűjteménye közli:¹⁰

*Örömet itt hagynám a betyáréletem,
Elmennék én haza, de most már nem lehet.
Édesanyám meghalt, kis kunyhónk azóta
Régen összeomlott, s áll az akasztófa.*

Szabó Magda, a sokak által kedvelt, egyik legtöbbet fordított írónk *Karácsonyi ajándék* c. novellájában így ír: „*A szavak, későbbi mesterségem nyersanyaga, mindig elragadtattak. [...] Apám szeretett énekelni, egyik kedvenc műsorszámá volt a megzenésített Petőfi-vers: Fürdik a holdvilág... Egy időre le kellett mondania kedves daláról, mert valósággal rosszul let-*

¹⁰ BÉRES 2009: 380

tem a bánattól, valahányszor hallottam. Azonnal megjelent előttem a haramia, aki mélézik az erdőben, a mélézásról azt gondoltam, az valami sokkal gonoszabb dolog, mint a gyilkosság – s részint mert mélézik a boldogtalan, részint meg mert nem hallgatott az édesanyja szavára, most aztán előbbutóbb felakasztják. Apám, hogy dalolhassa, átírta a szöveget, máig emlékszem rá, hogy életem első éveiben hogy alakult ez a csepp remekmű a mi otthonunkban.

*Fürdik a holdvilág az ég tengerében,
sétálgat a legény erdő közepében,
a botja nyelére támaszkodva mondja,
jaj, de jól is él ő, nincsen semmi gondja.*

*Édesanyám, mindig javamat akartad,
ha fázott a hátam, mindig betakartad,
elhagytam a házad, tehénpásztor lettem,
de majd felkereslek, csak ne aggódj, szentem!*

Lám, az ártatlan gyermeki aggodalom Petőfi sorait is átírhatja. A novellában hiteles leírásban ismerhetjük meg a vers egyik alakítóját, a vers szövegének átformálását, és a változtatás okát is.”¹¹

A NÉPDAL

A népdalokat egyetemista korom óta gyűjtöm, és minden gyűjtőlapom fontos számomra, de az itt mellékelt több szempontból is az egyik legbecsebb. Amellett, hogy Petőfi folklorizálódott versrészletét tartalmazza, a dal gyűjtője, Cs. Simon István költő, publicista, a csókai Móra Ferenc Művelődési Egyesület alapítója és első elnöke. A lap fejlécén pedig Bodor Anikó sajátkezű bejegyzése látható: *nincs felvétel*, mármint hiányzik a hagfelvétel. Persze, hogy hiányzik, hiszen lejegyzés után visszaadtam Simon Istvánnak a hangszalagot, mert több riportja is azon volt. Anikó lentebb a dallam variánsait is följegyezte (*Paksa: Szögedi Nemzet...*)

*2. Apám, anyám intett engemet a jóra,
De én mint rossz gyermek, nem hallgattam szóra.
Elhattam a házát, bújdosóvá lettem,
Egy rablóbandának fővezére lettem.*

¹¹ SZABÓ 2019: 72–73

3. *Rábéi törvényszék, huszonöten benne,
Mind a huszonöten rollam törvényközönek.
A huszonhatodik a nevemet írja,
Mellete jegye dáma bűnömet számlálja.*

4. *Hej, te világdáma, nő ird a nevemet,
Az Istenre kérlek, mentsd meg életemet!
Nincs keserűbb kenyér, mint a szegény rabé,
Sűrű könnyejitől áztatja meg, szegény.*

Csóka, Keszég András (68) – Cs. Simon István 1978. I. 08. Kónya S.

A dal Csókán gyűjtött változatának szövegében föl villan az *ë-ző* nyelvjárás (intétt *engemet*), az *ö-ző* nyelvjárás (törvényköznek), és a *földrajzi aktualizálás* (rábéi törvényszék). Az adatközlő énekes előadásában gyakran előfordult a *vokalizáció* is. Lényege: mássalhangzóval végződő szótag esetén a mássalhangzóhoz egy veláris, illabiális, tökéletlenül képzett e- vagy ö-féle hang kapcsolódik, hogy zeneileg határozott, lezárható hang, szótag jöjjön létre. A vokalizáció megkönnyíti az éneklést, az előadásmód jellemző jegye. Jelölése: ə, ă, γ.¹²

Úgy tűnik, második versszaka – mely a nótában sohasem fordul elő – a Petőfi-versből származik, ugyanakkor a dal második versszakától végig közeli rokonságot mutat egy Kálmány Lajos által Rábén gyűjtött *A fő cinkos* című, nagyon hosszú balladaszerű rabnóta részleteivel:¹³

*Édös apám, anyám / Sokat kért a jóra,
De én, mind rossz gyerök, / Nem hajlottam szóra;*

*Ráhajlanék, de mán / Késő, hull a könyvem,
Tizenkét rablónak / Fő cinkussa löttem.*

*Szögedi törvéne / Huszonnégyen vannak,
Mind a huszonnégyen / Rúlam tanácskoznak;*

*A huszonötödik / Levelemet írja,
Az a hírös dáma / A nevem diktálja.*

*No, tē hírös dáma, / Nő diktáld a nevem,
Az Istenre kérlek, / Hadd mög az életöm! (Rábé)*

¹² bővebben lásd: KÓNYA 1977: 56–57

¹³ KÁLMÁNY 1891: 18–19

A rabnóta rövidebb változatát dr. Burány Béla is lejegyezte, Csókán:¹⁴

*Kikindai urak tizenketten vannak,
Mind a tizenketten rólam tanácskoznak.
A tizenharmadik a nevemet írja,
Mellette jegy dáma, bűneim számlálja.
hej, de mi ja bűnöd, betyár, meséld el azt nékem!
Nem mesélem, szép lány, az én bűneimet,
Így is, úgy is elveszik az életemet!
(Csóka)*

Azt hiszem, jól érzékelhető a bemutatott szövegek közötti szerves kapcsolat.

Szintén Csókán gyűjtötte dr. Burány Béla a következő változatot:¹⁵

*Fürdik a holdvilág a nap tengerében,
Bújdosik a betyár erdő sürejében.
'sz apám, édesanyám sokat intett jóra,
De jén mint rossz gyermek nem hajlottam szóra.
Bujdosója lettem ennek a világnak,
Fő cinkussa löttem kétezör betyárnak!
(Csóka)*

Itt már a romlás jelei mutatkoznak, mert a holdvilág a *nap* tengerében fürdik, és a *kétezer* betyár is igen túlzó szám. Dr. Burány Béla – hála Istennek – népi kultúránk minden morzsáját begyűjtötte, lehajolt a torz féldrágakő után is. Ez a szöveg azt bizonyítja, hogy a Cs. Simon által gyűjtött dal nem magányos képződmény, vannak változatai.

A szövegek egy ősi vonásáról még szót ejtenék: a régész, történész, képzőművész László Gyula írta Jakubovich Emilt idézve, hogy a *gyászmagyarok* első személyben mondták éneküket, „*mintha ők maguk szólalnának meg*”. A török-tatár hősi énekek is ilyenek – állítja László Gyula.¹⁶ Petőfi a vers 6. sorában tér rá az első személyben való verselésre, a népdal és a nóta is a 4. sorban, és mindvégig ebben a régies kifejezési módban maradnak, a vers is és folklorizálódott változatai is.

A népdal dallama teljesen különbözik a nóta dallamától, és a gyűjtőlapon is látható, hogy a dallam sok apró eltérést mutat strófáról strófára, ezek

¹⁴ BODOR 1977: 100

¹⁵ BODOR 1977: 102

¹⁶ LÁSZLÓ 1988: 125–126

a kis változatok a szöveg hatására jönnek létre, s ez a jelenség a népi, spontán előadásmód egyik jellemzője. A dallam Paksa Katalin szerint a siratórokonság körébe tartozik,¹⁷ Bodor Anikó a dallamstílust a XVI. századi históriás énekekkel hozta kapcsolatba.¹⁸

A szövegről és a dallamról elmondottak alapján a Cs. Simon István által gyűjtött csókai változatot a népdalok közé sorolhatjuk. Bodor Anikó is így tett, szövegét közölte is a *Vajdasági magyar népdalok II.* című kötetében.¹⁹

Nem csak a Vajdaságban, más vidékeken is népdalosodott a vers:

*Fürdik a holdvilág
Az ég tengerében,
Bújdosik a betyár
Erdő sűrűjében.*

*Fokosa nyelére
Támaszkodva mondja,
Mért is adtam fejem
Tilalmas dolgokra.*

„A négy szakaszból itt két fél versszakot vett át és zenésített meg a nép, régi stílusú, ereszkedő, kvintváltó dallammal. Tömör, rövid, időtlen régiséget sugalló népdal lett belőle, ismert Csallóköztől Bodrogekzig” – állítja Tar Mihály 2016-ban, a budapesti Petőfi-konferencián.²⁰

*

Összegzésképp az állapítható meg, hogy a *Fürdik a holdvilág* kezdetű Petőfi-vers nagyon népszerű, mert *nótás* és *népdalos* változatai is születtek, de úgy is mondhatnánk, hogy a vers ismertségéhez nagyban hozzájárult a folklorizált változatok sziporkázó sokasága. Az, hogy a vers kezdőmotívuma külön életet él a népköltészetben, egy másik beszámoló témája lehet.

IRODALOM

PETŐFI Sándor *összes költeményei. I–II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970
BÉRES József 2009. *Szép magyar ének. Gyermekdalok, népdalok, népies dalok és szent énekek.* Akovita Könyvkiadó. h.n.

¹⁷ PAKSA 1980: 871

¹⁸ BODOR 1977

¹⁹ BODOR 1999: 309

²⁰ TAR 2016

- BODOR Anikó 1977. *Az Árgirus nóta dallama környékünkön*. HÍD 41. évf., 1977 január: 89–106.
- BODOR Anikó 1999. *Vajdasági magyar népdalok II. Balladák, betyár- és pásztordalok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék – Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta
- BORI Imre 197. *Idő, idő, tavaszidő. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KÁLMÁNY Lajos 1891. *Szeged népe III. Szeged vidéke népköltése*. Szeged
- KÓNYA Sándor 1977. *Szöveg és dallam kapcsolata népdalainkban*. Hungarológiai közlemények 9. évf., 32. sz., 1977. szeptember: 51–78.
- LÁSZLÓ Gyula 1988. *Árpád népe*. Helikon Kiadó, Budapest
- LESZLER József 1986. *Nótakedvelőknek*. Zeneműkiadó, Budapest
- NÉMETH Ferenc 2014. *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban*. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara, Szabadka
- PAKSA Katalin 1980. *A szögedi nemzet zenéje*. In: Bálint Sándor: *A szögedi nemzet. A szögedi nagytáj népelete*. Harmadik rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79 – 2. Szeged: 575–905
- SEBŐ Ferenc 2021. „Állítom, hogy a beszéd-zene és táncok kommunikációs szentháromságát gyerekkorban együtt kell megtanulni!” [Török Máté beszélgetése, 2021. január 23.] = <https://www.versenekmondo.hu/post/seb%C5%91-ferenc> [2021. 10. 14.]
- SZABÓ Magda 2019. *Daloljanak itt az angyalok*. Karácsonyi írások. Libri könyvesboltok – Jaffa Kiadó, h. n.
- TAR Mihály 2016. *Petőfi a nép ajkán. „Népdalosodott” Petőfi-versek*. = file:///C:/Users/HPS/AppData/Local/Temp/adoc.pub_petfi-a-nep-ajkan-nepdalosodott-petfi-versek.pdf [2021. 10. 14.]
- TÖMÖRKÉNY István 1943. *Rónasági csodák*. Szukits kiadás, h. n.
- VOIGT Vilmos 2014. *A folklórisztika alapfogalmai. Szócikkek*. Argumentum Kiadó–Equisinter Kiadó, h. n.